

МОВНІ ЗАСОБИ ЗОБРАЖЕННЯ КОНЦЕПТУ ЗЛОЧИНЕЦЬ У СУЧАСНІЙ АМЕРИКАНСЬКІЙ ХУДОЖНІЙ ТА ПУБЛІЦИСТИЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

У статті розкриваються вербальні репрезентації концепту ЗЛОЧИНЕЦЬ, що дає можливість сконструювати та представити його як цілісну структуру, яка включає в себе якісні, кількісні, локально-темпоральні та компаративні характеристики.

Людина все життя пізнає оточуючий світ, вчиться розрізняти предмети, зіставляти їх один з одним, робити узагальнення, вчиться обробляти і запам'ятовувати значну кількість інформації, виражати результати своєї пізнавальної діяльності за допомогою мови. Таким чином у людини формуються загальні поняття, що потому об'єднуються у систему знань про світ – концептуальну картину світу. Ця система складається із концептів різного рівня складності та абстракції, сформованих різними способами. Проблеми концептуальної картини світу, концептів, їхніх мовних репрезентантів займають одне з провідних місць у сучасній мовознавчій парадигмі [1; 2; 3].

У сучасному мовознавстві в основі досліджень особистості лежить антропоцентрична парадигма [4: 207, 212]. Її основу складають принципи вивчення наукових об'єктів з огляду на їх місце у життєдіяльності людини [5: 8], згідно з якою концепт ЗЛОЧИНЕЦЬ розглядається як комплексне, багатомірне, психологічне (інтроіндивідуальне) і соціологічне (інтеріндивідуальне) утворення [6: 76-90].

За визначенням В.І. Даля, *злочинець* означає "порушник закону, що вчинив злочин, винний перед законами у важливому порушенні їх", а "злочин" – *сама справа, провина, гріх; беззаконне злодіяння, вчинок, який суперечить закону* [7: 396]. А.С. Хорнбі у своєму словнику дає наступне визначення "*criminal*" – *person who commits a crime or crimes; "crime" – offence for which there is severe punishment law, serious law breaking* [8: 203].

За основу лінгвістичних досліджень береться "особа", "людина". Кримінологічне вчення про особу злочинця виходить з основних положень матеріалістичної філософської концепції людини. Особа як цілісне утворення становить соціальну якість людини, яка не дається від народження, а формується у процесі діяльності й завжди пов'язана із суспільством, тобто є продуктом соціалізації людини. Разом з тим людина є продуктом подвійної детермінації, оскільки її природа біологічна. Отже, природа і сутність особи – не тотожні поняття. Людині як суспільній істоті властиві *свідомість і самосвідомість*. Для того щоб бути особою, людина повинна усвідомлювати не тільки навколишню дійсність, а й себе у відносинах з цією дійсністю. З іншого боку, *зовнішня (інтеріндивідуальна) сутність* особи пов'язана із *соціальною діяльністю людини*. Загалом людина як особа характеризується здебільшого як діючий суб'єкт, тобто такий, який живе в суспільстві і взаємодіє з іншими людьми, створює умови для свого існування і сам себе. Таким чином, з огляду на викладене *особу* людини можна визначити як *систему соціально-психологічних властивостей і якостей, у яких відображені зв'язки та взаємодія людини із соціальним середовищем через практичну діяльність* [6: 75-76].

Як і будь-яка система, *особа* має структурну будову, яка складається з таких елементів: *соціальний статус* – сукупність ознак, що визначають місце людини в системі суспільних відносин (стать, сімейний стан, рівень освіти, належність до певної соціальної групи та ін.); *соціальні функції*, які виражаються через показники реальних проявів особи в основних сферах діяльності (професійно-трудовій, соціально-культурологічній, соціально-побутовій); *морально-психологічні установки*, що відбивають ставлення людини до її проявів в основних видах діяльності (ставлення до загальногромадських обов'язків, державних органів, правопорядку, праці, культурних та інших цінностей) [6: 76-90].

Відмінність особи злочинця від особи незлочинця полягає, власне, у факті вчинення злочину. Злочин як специфічний різновид діяльності людини дає підстави для міркування, які саме особистісні якості людини виявляються в ньому. Ці відмінності фіксуються в особі злочинця на зовнішньому та внутрішньому рівнях. На внутрішньому рівні – *негативна (антисуспільна) соціальна спрямованість*, а на зовнішньому – *злочинна діяльність* [6: 77]. Отже, основна відмінна риса особи злочинця полягає в її *негативній соціальній спрямованості*, носіями якої є властивості особи, що називаються *суспільною небезпечністю особи злочинця*.

Структура особи злочинця включає наступні компоненти: спонукальна сфера особи (потреби, інтереси, мотиви, установки, світогляд, правосвідомість, схильність й звички); соціальні ролі й соціальні статуси особи; ступінь суспільної небезпечності особи (інтенсивність і тривалість злочинної діяльності); морально-психологічний аспект особи (морально-політичні, світоглядні й моральні риси та властивості: погляди, переконання, цілі; психологічні, емоційні, вольові та інтелектуальні особливості; наявність психічних аномалій); психофізіологічний аспект особи (стать, вік, стан здоров'я, особливості фізичної конституції) [6: 77].

Як стверджує А. Зелінський, не всі особи, які порушили закон, суспільно небезпечні. Про *особу злочинця*, на думку вченого, може йтися тільки стосовно людини, винної у злочинній діяльності, тобто такої, що вчинила систему передбачених кримінальним законом умисних цілеспрямованих дій, спрямованих на реалізацію загального для них мотиву [9: 32].

Розглядаючи концепт ЗЛОЧИНЕЦЬ з когнітивної точки зору, ми намагаємося з'ясувати, яка структура знання стоїть сьогодні за словом злочинець для простого носія мови і з якою концептуальною структурою пов'язано це слово в його свідомості, виявити значення, інтегровані словом, і пояснюючи особливості його використання.

Проводячи концептуальний аналіз образу злочинця, ми переслідуюмо різні, але взаємопов'язані цілі. З одного боку, уточнюються підстави концептуального аналізу та його відмінності. З другого боку, проводиться пошук тих загальних понять, що пояснюють механізм створення концепту ЗЛОЧИНЕЦЬ і зумовлюють його буття як когнітивної структури [10: 372].

Механізм скоєння злочину через різні типи правопорушень дає уявлення про семантичні мережі, які розкривають компоненти природи злочину. Це уможливує створення фреймової структури, які концептуальні за своєю природою. Вони не є частиною тексту, а швидше, частиною знання, яким володіє адресант і адресат тексту [11: 65].

На думку С. А. Жаботинської, мовні значення, а також їх фрагменти, структуруються на основі п'яти базових фреймів, що мають свої модифікації і демонструють найзагальніші принципи категоризації і організації вербалізованої інформації онтологічного плану про предмети матеріального світу, їх властивості і реляції [1: 16-24], а саме: предметно-центричний, таксономічний, позесивний, акціональний і компаративний.

Концепт ЗЛОЧИНЕЦЬ ми спробуємо представити у вигляді трьох із п'яти відносно універсальних типів структур запропонованих С. А. Жаботинською, які демонструють загальні закономірності організації вербалізованої інформації. У предметно-центричному фреймі ознаки однієї й тієї ж предметної сутності реалізуються у таких параметрах: якість, кількість, дія, спосіб, локативність, темпоральність, оцінка, представлених у наборі пропозицій, де між предметом та його можливостями встановлюється внутрішньо-просторовий зв'язок *є/існує*. Для моделювання концепту ЗЛОЧИНЕЦЬ ми використовуємо предметно-центричний фрейм в усиченій формі, де активними слотами виступають {ТАКИЙ [ХТОСЬ ІСНУЮЧИЙ] РОБИТЬ ЩОСЬ] ТУТ-ЗАРАЗ}.

У центрі кожного з досліджуваних джерел інформації (художньої та публіцистичної літератури) стоїть злочинець, як особистість, який має певні фізичні й духовні характеристики, людина з її почуттями і станами, думками й словами, що діє певним чином в оточуючому її світі. Основне завдання статті полягає в становленні мовленнєвих засобів репрезентації концепту ЗЛОЧИНЕЦЬ у текстах різних стилів. Розглянемо деякі приклади:

The alleged gunman (ТАКИЙ), 23-year-old Anthony Arrington Jr. (ХТОСЬ ІСНУЮЧИЙ), fired a handgun through the window of his girlfriend's apartment and drew a swarm of police (РОБИТЬ ЩОСЬ) to the 1900 block of 10th Street in West Berkeley shortly before noon Sunday (ТУТ-ЗАРАЗ) (San Francisco Chronicle, Tuesday, August 12, 2003 <http://sfgate.com/cgi-bin/article.cgi?f=/c/a/2003/08/12/BA271779.DTL>).

Слот ТАКИЙ розкриває фізичні й внутрішні характеристики злочинця. Слот ХТОСЬ називає людину, яка порушує закон. Слот РОБИТЬ ЩОСЬ описує дії злочинця, що є складовими контексту ситуації. Слот ТУТ-ЗАРАЗ вказує на існування учасника події в певних просторово-часових рамках [1: 19]. Заповнення цих слотів під час вербалізації концепту злочинець відбувається за "принципом шпилів" О.Г. Почепцова [13: 111]. Таким чином, різностильові тексти містять тільки ті номінативні одиниці, які згідно з авторською думкою, є найважливішими для опису концепту ЗЛОЧИНЕЦЬ. Слоти предметно-центричного фрейму мають наступне заповнення: 1. Слот ХТОСЬ концепту злочинець заповнюється такими лексичними одиницями:

а) загальні назви: *an arsonist, a shop-lifter, a mugger, an offender, a vandal, a burglar, a murderer, a kidnapper, a pickpocket, an accomplice, a drug dealer, a spy, a terrorist, an assassin, a hooligan, a stowaway, a thief, a hijacker, a forger, a robber, a smuggler, a traitor, a gangster, a killer, a criminal, a convict, a law breaker, a baby-batterer, a beast, a carjacker, a narcoterrorist, a ram-raider, a serial killer, a shipjacker, a spree killer;*

б) назви за рисами характеру, зовнішності: *female, male, rude, nervous, average, medium built, well-built, plump, skinny, clean-cut, delicate, forceful, regular / irregular, large, small, stern, a loner, a brutal vigilante, a loner;*

в) прізвиська: *Scorpion, Bandito, Captain, Corrupt, Taran King, Cray Eddie, Ranger Rick, Head Hunter, Red Knight, Spy, Orator, Phiber Optik, Acid Phreak [14; 15].*

У процесі створення цілісного образу злочинця важливе місце займає сприйняття людиною зовнішності злочинця як одного із складних та ґрунтовних джерел інформації. Сприйняття зовнішності в ситуації безпосереднього спілкування є вихідним моментом формування уявлення однієї людини про іншу, визначаючи, в першу чергу, загальне відношення симпатії чи антипатії між суб'єктами.

До зовнішніх ознак людини ми відносимо наступні складники: *частини тіла* (обличчя, чоло, очі, ніс, рот, зуби, щоки, вуха, підборіддя, волосся, статура / вага, особливі ознаки, борода / вуса), *поведінка, одяг*. Аналіз мовного матеріалу дозволив вивести такі варіанти заповнення слотів. Слот ТАКИЙ концепту ЗЛОЧИНЕЦЬ заповнюється такими лексичними одиницями: а) **частини тіла:** **обличчя:** *long, round, oval, thin, plump, fleshy, puffy, wrinkled, pasty, pimpled, pock-marked, clean-shaven, fair, pale, dark, sallow, olive skin;* **чоло:** *high, low, narrow, square, broad;* **брови:** *thin, thick, bushy, arched, penciled, shaggy;* **очі:** *hollowed, bulging, close-set, deep-set, sunken, wide-apart, crossed-eyed;* **ніс:** *prominent, straight, pointed, hooked, flat, aquiline, snub-nosed;* **рот:** *wide, full, long, thin-lipped, small, huge, red, colorless, painted, cleft lip;* **зуби:** *even / uneven, sparse, artificial;* **щоки:** *plump, hollow, ruddy, stubby;* **вуха:** *small, big, jug-eared;* **підборіддя:** *square, pointed, double, massive, protruding;* **волосся:** *curly, wavy, straight, receding (scanty), rumpled, shoulder-length, medium-length, short-cut, crew-cut, bobbed, dyed, bald, fair /dark-haired, sandy;* **особливі ознаки:** *birth marks, freckles, scars, wooden leg, humpback, pot-belly;* **вага / статура:** *tall, short, of medium height;* **борода:** *full, bushy, spade beard, gray-bearded, heavy-bearded;* **вуса:** *thin, thick, tooth brush, walrus [16: 75]; б) за для опису характеру злочинця використовуються прикметники, іменники, дієслова чи субстантивні словосполучення із атрибутивними відношеннями, де атрибут вказує на рису характеру, цілі речення. Номінативні одиниці, що описують моделі поведінки: *The two guys were standing close to the bar, talking quietly to the owner, a small nervous guy who had backed away until his backside was jammed against the cash drawer. His arms were folded tight across his chest, defensively. They showed disbelief and panic [15: 10]; they**

were leaning over, talking fast and persuading hard [15: 11]; *He's brilliant, capable, and connects with Brandon in a way neither of his parents can* [14: 11]; **в) одяг:** *They were dressed in identical dark wool coats* [15: 11]; *silk ties, suits that didn't come out of a catalogue* [15: 13].

У процесі аналізу вербальної інформації слоту **РОБИТЬ ЩОСЬ** ми дійшли висновку, що злочинець як порушник закону не є слабкою істотою. В його діях та вчинках присутні продуманість, жорстокість, чіткість виконання, знання процедур дослідження, агресивність, холодність. Про це свідчить аналіз лексичного наповнення слоту **РОБИТЬ ЩОСЬ**: **а) типові дії злочинця:** *attacks and robs people; often in the street sets fire to property illegally; breaks into houses or other buildings to steal; steals from shops while acting as an ordinary customer; kills someone; deliberately causes damage to property; steals things from people's pockets in crowded places; gets secret information from another country; buys and sells drugs illegally; takes away people by force; and demands money for their return; helps a criminal in a criminal act; uses violence for political reasons; causes damage or disturbance; in public places; hides on a ship or plane to get a free journey; takes control of a plane by force and makes the pilot change course; murders for political reasons or a reward; is someone who steals; makes counterfeit (false) money or signatures; is a member of a criminal group; steals money, etc. by force from people or places; marries illegally, being married already; a soldier who runs away from the army* [16: 37-38]; **б) характеристики дій злочинця** дають можливість зробити висновок, що успіх злочину залежить від чіткості його виконання, умілого складання плану дій, знання процедури етапів та засобів майбутнього розслідування: *Extreme organization at the crime scene," Lamarr said. "Indicative of military precision. A bizarre, coded MO. No clues of any kind left behind. The perpetrator was clearly familiar with investigative procedures. Possibly an investigator himself* [15: 25].

Часто жертва сама впускає злочинця до приміщення, тому що знає вбивцю і довіряє йому, а він діє самостійно і впевнений у безкарності за вчинок: *The killer was admitted to the house in both cases by the victim. "So the killer was somebody they both knew," Blake said. "Somebody they trusted," Poulton said. "A friendly visitor." "Somebody confident enough in his own code to set these injustices right by his own hand. Somebody happy to act without the proper authorities getting in the way, you know?"* [15: 25]

Скоєння будь-якого злочину пов'язано з певними просторово-часовими характеристиками – час і місце події. Так, фактичний матеріал наповнення слоту **ТУТ-ЗАРАЗ** свідчить про продуманість вибору часу і місця злочину. Злочинець з метою скоєння злочину прагне уникнути ризику і обирає жертву-одинака/одиначку, який (яка) живе ізольовано: *Crime scenes have all been the victim's residence. Single-family housing in all cases, but with varying degrees of isolation* [15: 36]. Для того щоб, заплутати свої сліди обирає незвичний час для скоєння злочину: *He's staked them out sufficiently to know they're alone. It's daylight; somehow he walks right in* [15: 37]. У ході скоєння злочину зловмисник не залишає слідів: *He leaves no evidence," she said. "Absolutely nothing. No fibers, no blood, no saliva, no hair, no prints, no DNA – nothing"* [15: 37].

Стосунки між злочинцем і жертвою можуть бути представлені у вигляді *акціонального фрейму*. Його структура складається з наступних понять: агенс, пацієнс, інструмент. Вони об'єднуються міжпросторовими вітальними зв'язками, які визначені діями агенса та дієсловами *діє* чи *виконує* і супроводжуються пропозиціями [17: 154]. У нашому дослідженні слоти акціонального фрейму мають наступне наповнення. Предметні сутності наділяються семантичними ролями (агенс, пацієнс): **ДЕХТО1 агенс** діє на **ДЕХТО2 пацієнс**. Відповідно до схеми **ЗЛОЧИНЕЦЬ – ЖЕРТВА** репрезентантом слоту **ДЕХТО1 агенс** є злочинець, **ДЕХТО2 пацієнс** є жертва. Слот **ДІЄ** розкриває особливості взаємовідносин між злочинцем та жертвою. Жертва довіряє злочинцеві: *Somebody they trusted; somebody they knew; well enough to let right in the house, no questions asked, like an old friend or something* [15: 25].

Слот **ДЕХТО1 агенс діє з ЧИМОСЬ інструмент** описує зняття злочину. Ілюстративний матеріал Слот **ДЕХТО1 агенс діє з ЧИМОСЬ інструмент** вказує на відрозливе ставлення злочинця до жертви, застосування сили та зняття злочину: *The men were gripping the bats with their left hands through their pocket linings* [15: 13].

Вербалізована репрезентація слоту **ДЕХТО1 агенс діє для ЧОГОСЬ** ціль вказує на мету та мотиви злочину включаючи кінцевий результат поставленої мети, а саме: очищення суспільства від насилля з боку жінок: *Maybe somebody outraged by the idea of pesky women ruining good soldiers' careers and then quitting anyway* [15: 25].

У двох попередніх фреймах відображаються різновиди відносин суміжності: зв'язок між їх складовими був обумовлений онтологією предметного світу, де предмети мають певні характеристики (предметно-центриський фрейм) та впливають один на одного (акціональний фрейм) [1: 22]. В уяві людини такі відносини сприяють появі метонімічних рухів від одного вербалізованого концепту до іншого, які відображаються в *асоціативному фреймі*. Саме за допомогою цього типу фрейму ми проілюструємо міжпросторові зв'язки подібності та схожості: **ДЕХТО референт є (як) ДЕХТО/ДЕЩО корелят – подібність**; **ДЕХТО референт є (як) ДЕХТО/ДЕЩО корелят – схожість**. Таке зближення – асоціативний зв'язок, який є присутнім у концептуальній метафорі та об'єктивованим у метафорі. Отже, слот асоціативного фрейму **Злочинець референт є (як) ДЕХТО/ДЕЩО корелят** має наступне заповнення: *seems like the answer to a prayer; a monster; the intruder; Mr. Murder* [14: 15].

На основі аналізу художніх та публіцистичних текстів ми встановили, що опозиція злочинець – жертва займає центральне місце в сучасній американській кримінальній хроніці та творах кримінального жанру. Феномен людини-злочинця є двоединою сутністю, представленою чоловіком або жінкою, вивчення якої на наш погляд, є актуальним і залишається поки що вивченою недостатньо. Для моделювання концепту **ЗЛОЧИНЕЦЬ** ми

використовували предметно-центричний, акціональний та асоціативний фрейми для зображення стосунків між злочинцем та жертвою. У зовнішності злочинців увагу привертають тіло, обличчя, очі та волосся, крім того, рот, губи, груди, шкіра, макіяж, одяг. Аналіз вербального втілення концепту *ЗЛОЧИНЕЦЬ* виявив його суперечливу природу. Про це свідчать лексичні одиниці, що описують його духовні характеристики. Проте універсальні злочинці, які завжди готові до вчинення будь-якого злочину, є винятком, а не правилом. Унаслідок відмінностей між типами злочинної діяльності можна розрізнити осіб певних типів залежно від характеру злочинної діяльності й морально-психологічних особливостей правопорушників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Жаботинська С.А. Концептуальний аналіз: типи фреймів // Вісник ЧДУ. Серія: Філологічні науки. Вип. II. – Черкаси, 1999. – С. 12-25.
2. Кагановська О.М. Текстові концепти художньої прози (на матеріалі французької романістики середини ХХ сторіччя. – К.: Вид.центр. КНЛУ, 2002. – 123 с.
3. Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира / отв. ред. Серебренников Б.А. – М.: Наука, 1988. – 230 с.
4. Кубрякова Е.С. Эволюция лингвистических идей во 2 полов. ХХ века // Язык и наука конца ХХ века. – М.: Рос. гуман. ун-т., 1995. – С. 144-238.
5. Яворська Г.М. Прескриптивна лінгвістика як дискурс: Мова, культура, влада. – К.: Нац. акад. наук України. Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні, 2000. – 105 с.
6. Александров Ю.В. Криминология: Курс лекций. – К.: МАУП, 2002. – 296 с.
7. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка: Т. 1-4. – М.: Рус. яз., 1989. – Т. 3: П. – 1990. – 555 с.
8. Хорнби А.С. Толковый словарь современного английского языка для продвинутого этапа. – М.: Русский язык, 1982. – Т. 1: А-Л. – 544 с.
9. Зеленский А.Ф. Криминология: Курс лекций. – Харьков, 1996. – 256 с.
10. Кубрякова Е. С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Рос. академия наук. Ин-т языкознания. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
11. Филмор Ч. Фреймы и семантика понимания // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XXIII. Когнитивные аспекты языка. – М.: Прогресс, 1988. – С. 53-92.
12. San Francisco Chronicle, Tuesday, August 12, 2003 <http://sfgate.com/cgi-bin/article.cgi?f=/c/a/2003/08/12/BA271779.DTL>
13. Почепцов О. Г. Языковая ментальность: способ представления мира // Вопросы языкознания. – 1990. – № 6. – С. 110-122.
14. Abrahams P. The Tutor. – N.Y.: Ballatine Books, 2003. – 359 p.
15. Child L. Running Blind // Reader's Digest. – 2001. – Vol. 2. – P. 6-164
16. Гуманова Ю.Л., Королёва-МакАри В.А., Свешникова М.Л., Тихомирова Е.В. Just English. Английский для юристов. Базовый курс. – М.: Изд-во "Зерцало", 2000. – 256 с.
17. Жаботинская С.А. Теория номинации: когнитивный ракурс // Вестник МЛУ. Лексика в разных типах дискурса. – 2003. – Выпуск 478. – С. 145-164.

Матеріал надійшов до редакції 16.04.2005 р.

Горобець І.С. Языковые средства изображения концепта ПРЕСТУПНИК в современной американской художественной и публицистической литературе.

В статье раскрываются вербальные репрезентации концепта ПРЕСТУПНИК, что даёт возможность сконструировать и представить его как целостную структуру, которая включает в себя качественные, количественные, локально-темпоральные и компаративные характеристики.

Horobets I.S. Language means of the concept CRIMINAL representation in present-day American fiction and printed media.

Verbal representations of the concept CRIMINAL are exposed in the article giving the possibility to design and represent it as a whole structure, which consists of qualitative, quantative, comparative, local and temporal characteristics.